

PAPER DETAILS

TITLE: 21. YÜZYILDA AGRI ILINDE DEMOGRAFİK YAPININ DEĞİŞİMİ

AUTHORS: Murat Yılmaz

PAGES: 1131-1148

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3930015>

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

21. YÜZYILDA AĞRI İLİNDE DEMOGRAFİK YAPININ DEĞİŞİMİ¹

Change of Demographic Structure in Ağrı Province in the 21st Century

Murat YILMAZ¹

¹ Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Van, Türkiye, myilmazcog@yyu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7049-098X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
14.05.2024
Kabul/Accepted:
06.09.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1483998

Anahtar Kelimeler

Ağrı ili, nüfus, demografik yapı, toplam doğurganlık hızı, nüfus bağımlılık oranı.

ÖZ

Türkiye'nin doğusunda yer alan ve yaklaşık 11.100 km²'lik yüz ölçümüne sahip Ağrı ilinin günümüzdeki nüfusu 510 bin civarındadır. Ağrı'da il merkezi de olan Ağrı merkez ilçesinin yanı sıra Eleşkirt, Doğubayazıt, Tutak, Hamur, Taşlıçay, Diyadin ve Patnos ilçeleri de bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı 2000-2022 döneminde Ağrı ilinde demografik yapıdaki değişimi ve bu değişimin nedenlerini verilerle ortaya çıkarmaktır. Çalışmada TÜİK verileri kullanılmış olup çeşitli unsurların zamansal değişimini irdeleyen bu araştırmada nicel yöntem kullanılmıştır. Son yıllarda ülke genelinde olduğu gibi Ağrı ilinde de toplam doğurganlık, kaba doğum ve doğal artış hızının azalmasına bağlı olarak demografik yapı değişmektedir. İlde çocuk nüfusu oranı azalırken çalışma çağı ve yaşlı nüfus oranı artmaktadır. Nitekim 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Ağrı'da çocuk nüfus oranı %46 civarında iken bugün bu oran %33'e inmiştir. 22 yıllık süreçte çalışma çağındaki nüfus oranı %51,2'den %61,6'ya çıkarken yaşlı nüfus oranı ise %2,7'den %5,4'e çıkmıştır. Kısaca 22 yılda çocuk nüfusun payında %13'lük bir azalma meydana gelirken 15-64 yaş grubunun payında yaklaşık %10,4'lük, 65+ yaş nüfusun payında ise yaklaşık %2,7'lik bir artış meydana gelmiştir.

ABSTRACT

The current population of Ağrı province is around 510 thousand and with a surface area of approximately 11,100 km² which located in the east of Turkey. In addition to the central district of Ağrı, which is also the provincial capital, Ağrı includes the districts of Eleşkirt, Doğubayazıt, Tutak, Hamur, Taşlıçay, Diyadin and Patnos. The aim of this study is to reveal the change in the demographic structure in Ağrı province and its reasons with data in the period 2000-2022. TurkStat data were used in the study, and quantitative method was used in this research, which examined the temporal changes of various elements. In recent years, the demographic structure has been changing in Ağrı province, as in the whole country, due to the decrease in total fertility, crude birth and natural increase rate. While the rate of child population is decreasing in the province, the rate of working age and elderly population is increasing. As a matter of fact, according to the results of the 2000 general census, while the child population rate in Ağrı was around 46%, today this rate has decreased to 33%. In the 22-year period, the working age population rate increased from 51.2% to 61.6%, while the elderly population rate increased from 2.7% to 5.4%. In short, while there has been an 13% decrease in the share of the child population in 22 years, there has been an increase of approximately 10.4% in the share of the 15-64 age group and approximately 2.7% increase in the share of the population aged 65+.

Atıf/Citation: Yılmaz, M. (2024). 21. Yüzyılda Ağrı İlinde Demografik Yapının Değişimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 3, 1131-1148.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Murat YILMAZ, myilmazcog@yyu.edu.tr

¹ Bu çalışma 19-21 Ekim 2023 tarihlerinde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde yapılan 7. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özet kitabında yayımlanmıştır.

1. Giriş

Sınırları belli olan bir alanda yaşayan insan sayısı olarak tanımlanan nüfusun miktarının yanı sıra, yapısı, gelişimi, çeşitli sosyoekonomik ve sosyokültürel nitelikleri ve coğrafi dağılışı gibi özellikleri oldukça önemlidir. Bir idari ya da coğrafi üniteye nüfusun dağılışı, hareketleri ve yapısı, ihtiyaçlar ve öncelikleri belirleyen, eğitim sağlık hizmetlerinin planlamasında ve yapılacak kalkınma ve istihdam planlarında göz önünde bulundurulacak temel özelliklerdendir. Genç nüfusun fazla olduğu yerlerde eğitim ve sağlık alt yapısı ve bu alanlarda insan kaynağı ihtiyacı fazla iken yaşlı nüfus oranının fazla olduğu yerlerde ise yaşlılar için barınma, bakım, rehabilitasyon, tedavi için gerekli fiziki alt yapı ve insan kaynağı ihtiyacı fazladır. Bu açıdan her yörenin ve idari birimin demografik yapısı iyi analiz edilmeli ve yatırımlar ihtiyaçlara göre doğru bir şekilde yapılmalıdır.

Öte yandan bir idari ya da coğrafi üniteye nüfusun dağılışı da son derece önemlidir. Örneğin 500 bin kişilik bir nüfusa sahip bir ilde bu nüfusun ilçelere göre dağılımı göz önünde bulundurulmadan yapılacak eğitim, sağlık, kalkınma ve istihdam planları amacına ulaşamayacaktır. Yine nüfus hareketlerinden doğumlar, ölümler ve göçler de dikkate alınmalıdır. Çünkü kaba doğum ve toplam doğurganlık hızı yüksek olan ve göç alan yerlerde nüfus çok hızlı artar. Ancak kaba ölüm hızı yüksek ya da göç veren yerlerde ise zamanla nüfus azalır. İşte bu değişkenlerdeki eğilimler iyi ölçülmeden yapılacak planlamalar amaca ulaşamayacaktır.

Nüfusun eğitim durumu, kentleşme oranı, bağımlılık oranı, ekonomik faaliyet kollarına göre istihdam oranı gibi sosyoekonomik ve sosyokültürel özellikleri de son derece önemlidir. Çünkü kırsal ve tarımsal toplumların davranışları, doğurganlık eğilimleri, istihdam yapıları ile eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim olanakları ile büyük oranda kentlerde yaşayan toplumların belirtilen konulardaki eğilimleri ve olanakları farklıdır.

İşte bu nedenlerden dolayı Türkiye'nin her ilinin hattta her ilçesinin demografik yapısı iyi analiz edilmelidir. Çünkü nüfus konusunda bölge, ülke ve kıta ortalamaları çoğu zaman hiçbir şey ifade etmez (De Blij, 2019). Örneğin Türkiye'de günümüzde çocuk nüfus oranı %21 civarında iken bu değer Güneydoğu Anadolu bölgesinde %33, Batı Karadeniz'de ise %17 civarındadır (Yılmaz, 2023). Yine İzmir ilinde %18 civarında olan çocuk nüfus oranı, Ağrı ilinde %33 civarındadır. Bu nedenle demografik araştırmalarda araştırma sahası ne kadar daraltılırsa verilerin saha için geçerliliği o kadar artar. Aksi halde ülke ve bölge ortalamaları birçok il ve ilçenin verilerinden oldukça farklı çıkacaktır.

2. Materyal ve Metot ve Amaç

Bu çalışmanın amacı 2000-2022 döneminde Ağrı ilinde demografik yapıdaki değişimi ve bunun nedenlerini verilerle ortaya koymaktır. Son yıllarda Türkiye genelinde olduğu gibi (Yılmaz, 2021) Ağrı ilinde de toplam doğurganlık, kaba doğum ve doğal artış hızının azalmasına bağlı olarak demografik yapı değişmektedir. Bu çalışmada önce demografik yapının değişimine doğrudan neden olan toplam doğurganlık, kaba doğum, kaba ölüm, beş yaş altı ölüm ve bebek ölüm hızındaki değişim ele alınacaktır. Daha sonra demografik yapının değişiminde dolaylı olarak etkili olan nüfusun eğitim durumundaki değişim, kentleşme oranındaki değişim, net göç hızı, ilk evlenme yaşı, kaba evlenme ve kaba boşanma hızı gibi çok sayıda faktör üzerinde durulacaktır. En sonunda ise nüfusun dar ve geniş aralıklı yaş yapısındaki değişim, bağımlılık oranı, yaşlanma endeksi, medyan yaştaki değişim ile cinsiyet ve potansiyel destek oranındaki değişim üzerinde durulacak ve çalışma sonuçlandırılacaktır. Çalışmada TÜİK verileri kullanılmış olup çeşitli unsurların zamansal değişimini irdeleyen bu araştırmada nicel yöntem kullanılmıştır. 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçları ve TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) veri tabanı başlıca veri kaynaklarıdır. Ayrıca 2000 yılı öncesindeki bazı genel nüfus sayımlarından da eğitim verileri elde edilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Demografik Yapının Değişimine Doğrudan Neden Olan Faktörler

3.1.1. Toplam Doğurganlık Hızının Değişimi

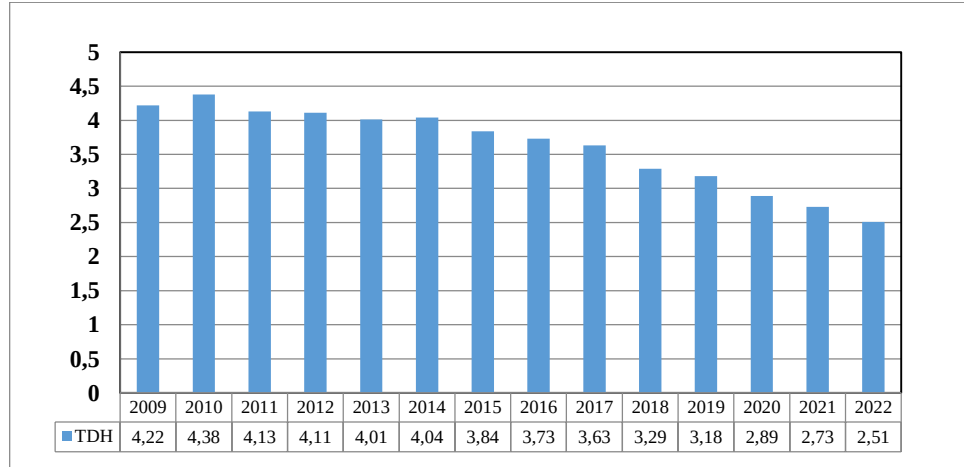
Kabaca kadınların doğurdukları 15-49 yaş aralığında doğurdıkları ortalama çocuk sayısı olan toplam doğurganlık hızı (genel doğurganlık oranı) demografik açıdan çok önemli bir değişkendir. Toplam doğurganlık hızının 3 hatta 4'ün üzerinde olduğu kırsal ve tarımsal toplumlar, bebek ve çocuk ölüm hızlarının, dolayısıyla kaba ölüm hızının yüksek olduğu ve bu nedenle yıllık nüfus artış hızının %2'nin üzerine fazla çıkamadığı toplumlardır (Tandoğan, 1998; Tümerterkin ve Özgüç, 2011). Bu toplumlarda anne ve üreme sağlığı ile ilgili

hizmetler genellikle yetersiz olup beslenme, barınma koşulları ile eğitim hizmetlerinin standardı düşüktür. Ancak kırsal ve tarımsal toplumlar modernleşmeye başlayınca; özellikle de beslenme, barınma ve sağlık koşullarındaki iyileşme, beraberinde hızla azalan bebek ve çocuk ölümlerini getirmekte ve bu toplumlarda yıllık nüfus artış hızı yükselerek %3'e yaklaşır ve bazen bu değeri de geçer.

Öte yandan demografyada toplam doğurganlık hızı açısından 2,06 değeri son derece kritiktir. Eğer bir ülke, bölge ya da ilde toplam doğurganlık hızı 2,06'nın üzerinde ise burada nüfus kendini yenileyebilir. Ancak bu değer 2,06'nın altına düşerse nüfus kendini yenileyemez ve hızlı yaşlanma süreci başlar (Tümer ve Özgüç, 2011).

Türkiye'de son yıllarda toplam doğurganlık hızı azalmış ve 1,65'e kadar inmiştir. Ülkemizin batısında belirtilen değerden düşük olan toplam doğurganlık hızı, Doğu ve Güneydoğu'da ise bu değerden oldukça yüksektir (Yılmaz, 2021; Yılmaz 2023). Ağrı ilinde günümüzde 2,5 civarında olan toplam doğurganlık hızı ülke geneline göre oldukça yüksektir (Tunç ve Özçelik 2017).

2009 yılında Ağrı'da 4,2 civarında olan toplam doğurganlık hızı 2010'da 4,4'e çıkmıştır. Ancak ilde toplam doğurganlık hızı sonraki süreçte giderek azalarak 2022'de 2,5'e düşmüştür (Şekil 1). Bu durum doğal olarak çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki payının azalmasına ve çalışma çağı ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının artmasına neden olmuştur. Ağrı'da 2010-2022 yılları arasında hızla azalan toplam doğurganlık hızının yakın gelecekte daha da azalacağını tahmin etmek zor değildir. Günümüzde yaşlı nüfus oranının az olduğu Ağrı'da toplam doğurganlık hızının gelecekte daha da azalacak olması, bu durumu değiştirecektir. Yani ilde toplam doğurganlık hızının 2,06'nın altına inmesi yaşlanmayı hızlandıracaktır. Bu nedenle Ağrı'da özellikle mevcut çocuk nüfusun beslenme ve barınma koşullarını iyileştirerek, eğitim ve sağlık hizmetlerinde standardı yükselterek özellikle belli bir gelir düzeyine sahip ailelerde toplam doğurganlık hızını arttıracak politikaların izlenmesi faydalı olacaktır. Düşük gelir gruplarında toplam doğurganlık hızını artırıcı politikalar izlenmesi ise mevcut çocukların beslenme, barınma, sağlık ve eğitim koşullarında kötüleşmeye neden olacağı için yani sefaleti arttıracığı için uygun olmayacaktır (Yılmaz 2016).

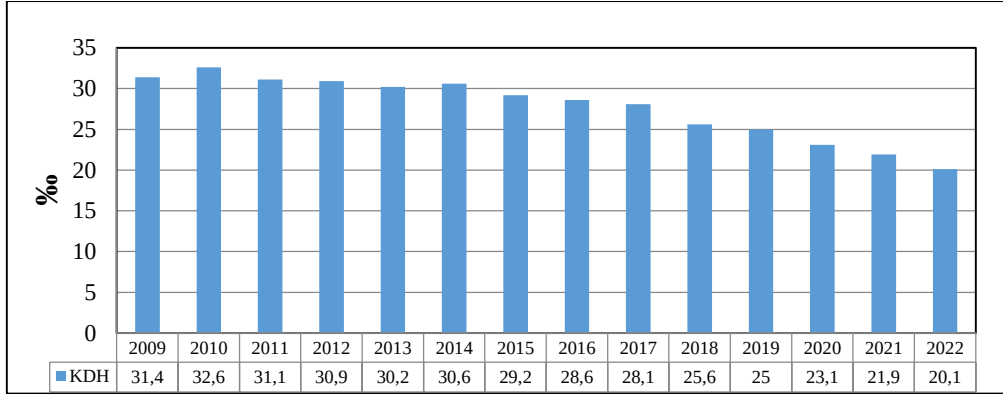
Şekil 1. Ağrı İlinde Toplam Doğurganlık Hızının Yıllara Göre Değişimi, (Kaynak:TÜİK verileri)

Ağrı'da son yıllarda toplam doğurganlık hızının azalmasının kentleşme oranının ve eğitim seviyesinin yükselmesi, sağlık koşullarının iyileşmesi, genç kuşakların önceki kuşaklar gibi 8-10 çocuk değil de en fazla 2-3 çocuk sahibi olmayı tercih etmeleri gibi farklı nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir. Yine kentlerde kişi başı yaşam maliyetinin yüksek olması ve son yıllarda yaşanan ekonomik problemlerin, doğurganlık davranışını etkilediği söylenebilir (Yılmaz, 2016). Öte yandan Türkiye'de Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından 1968'den beri yapılan Türkiye nüfus ve sağlık araştırmaları, geniş ailenin toplam aile içindeki payının giderek azaldığını ve çekirdek aile ile dağılmış ailelerin payının ise arttığını ortaya koymuştur (HÜNEE, 2018). Geniş ailelerde genellikle aile büyükleri genç çiftleri daha fazla çocuk için teşvik ederken çekirdek ailelerde ebeveynler bu konuda daha özgür karar vermekte ve genellikle az çocuk tercih etmektedirler. Bunun dışında dağılmış ailelerin ortaya çıkması boşanma olayından kaynaklanmakta olup boşanmanın artması doğal olarak doğurganlık hızını azaltmaktadır (HÜNEE, 2018).

3.1.2.Kaba (Ham) Doğum Hızının Değişimi

Bir yerde yıl içinde doğan çocuk sayısının yıl ortası nüfusa bölünüp 1000 ile çarpılması sonucu bulunan kaba doğum hızı, demografik açıdan önemli bir veridir. Kırsal tarımsal toplumsal yapılarda %40'lara hatta %50'lere varan kaba doğum hızı gelişmiş-sanayileşmiş toplumlarda ise genellikle %15'in altındadır (Tandoğan, 1998; Doğanay, 2014; Tümertekin ve Özgüç, 2011).

Ağrı'da 2009'da %31 olan kaba doğum hızı artarak 2010 yılında %33 civarına çıkmıştır. Ancak bu hız belirtilen tarihten sonra giderek azalarak 2022'de %20 civarına inmiştir (Şekil 2). Bu değişimin gelecekte de devam edeceği açıktır. Yukarıda toplam doğurganlık hızının değişimine sebep olan nedenler kaba doğum hızının azalması için de geçerlidir. Kaba doğum hızının daha da azalması çocuk ve genç nüfusun toplam nüfus içindeki payını azaltacak, yetişkin ve yaşlı nüfusun payını ise arttıracaktır (Uğurlu ve Genç, 2018).

Şekil 2. Ağrı'da Kaba (Ham) Doğum Hızının (%) Yıllara Göre Değişimi, (Kaynak:TÜİK verileri)

3.1.3. Kaba Ölüm, Beş Yaş Altı Ölüm ve Bebek Ölüm Hızının Değişimi

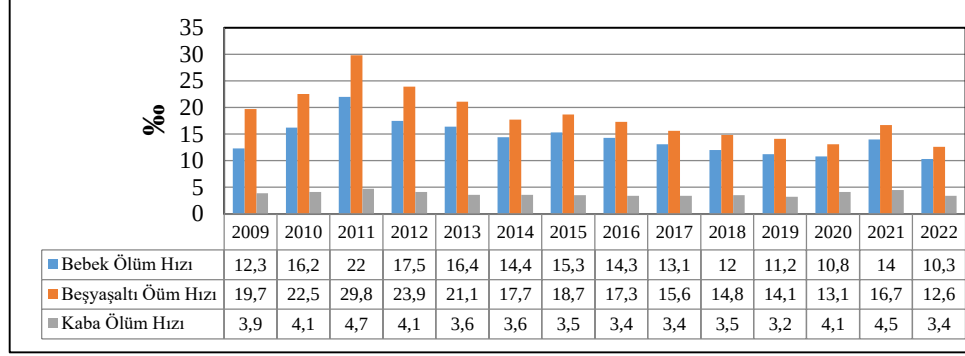
Kaba ölüm hızı bir yerde bir yıl içinde ölenlerin yıl ortası nüfusa bölünüp 1000 ile çarpılması sonucu bulunmaktadır (Tandoğan, 1998; Doğanay, 2014; Tümertekin ve Özgüç, 2011). Kırsal tarımsal toplumlarda bebek ve çocuk ölüm hızının yüksek olması ve ortalama insan ömrünün kısa olması gibi nedenlerden dolayı kaba ölüm hızı yüksektir. Bu toplumlarda sağlık hizmetlerinin gelişmesiyle özellikle bebek ve çocuk ölüm hızının azalması ile birlikte kaba ölüm hızı azalır. Gelişmekte olan ülkelerde kaba ölüm hızı, geri kalmış ülkelere göre ve gelişmiş ülkelere göre daha düşüktür. Çünkü geri kalmış ülkelerde beslenme ve sağlık hizmetlerinin yetersiz olması, kaba ölüm hızını yükseltirken gelişmiş ülkelerde ise yaşlı nüfus oranının yüksek olması kaba ölüm hızının yükselmesine neden olmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2011).

Ağrı ilinde 2009 yılında %3,9 olan kaba ölüm hızı artarak 2010 yılında %4,1'e ve 2011 yılında ise %4,7'ye çıkmıştır. 2011 yılından 2019 yılına kadar ise kaba ölüm hızı genellikle azalarak %3,2'ye inmiştir. 2019'da %3,2 olan değer sonraki yıllarda artarak 2020'de %4,1'e ve 2021'de ise %4,5'e çıkmıştır (Şekil 3). Bu dönemdeki artış tüm dünyayı sararak küresel bir salgın haline gelen covid19 virüsünün neden olduğu korona hastalığının (Yılmaz, 2020) Ağrı'da da ölümleri artırması ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Koronanın etkisini kaybetmesi ile birlikte 2022'de kaba ölüm hızı azalmış ve %3,4'e inmiştir (Şekil 3). Ağrı'da kaba ölüm hızının yakın gelecekte azalmaya devam edeceğini ancak yaşlı nüfus oranının artması (%7-8'lere çıktığında) ile birlikte bu değerlerin yükselmeye başlayacağını tahmin etmekteyiz.

Bir yılda doğan 1000 bebekten bir yaşını tamamlayamayanların oranı bebek ölüm hızı olarak tanımlanır (Tandoğan, 1998; Doğanay, 2014; Tümertekin ve Özgüç, 2011). Ağrı ilinde 2009'da %12,3 olan bebek ölüm hızı sonraki yıllarda artarak 2011'de %22'ye çıkmıştır. 2011'den sonra azalmaya başlayan bu değer 2020'de %10,8'e inmiştir. Ancak 2021'de artarak %14'e olmuş ve 2022'ye gelindiğinde tekrar azalarak %10,3'e inmişti (Şekil 3). Ağrı'da bebek ölüm hızının yakın gelecekte daha da azalacağını ve %10'un altına ineceğini tahmin etmekteyiz.

0-4 yaş grubunda olup ölenlerin bu yaş aralığındakilerin toplam sayısına oranı olarak ifade edilen çocuk ölüm hızı da önemli bir veridir. 2009 yılında Ağrı'da %19,7 olan beş yaş altı ölüm hızı, sonraki yıllarda artarak 2011'de %29,8'e kadar çıkmıştı. Belirtilen tarihten sonra azalan beş yaş altı ölüm hızı 2020'de %13,1'e kadar inmiş fakat 2021'de artarak %16,7'ye çıkmıştı. 2022'de ise beş yaş altı ölüm hızı tekrar azalarak %12,7'ye

inmişti (Şekil 3). Ötümüzdeki yıllarda Ağrı ilinde beş yaş altı ölüm hızında azalma eğiliminin devam edeceğini tahmin etmekteyiz.

Şekil 3. Ağrıda Kaba Ölüm, Beş Yaş Altı Ölüm ve Bebek Ölüm Hızının (%) Yıllara Göre Değişimi (TÜİK verileri).

Bebek ölüm hızı ve beş yaş altı ölüm hızının azalması, çocuk nüfus açısından olumlu bir gelişme olup bu durumu toplam doğurganlık ve kaba doğum hızının azalmasından dolayı çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki payındaki azalmayı, az da olsa yavaşlatan bir etken olarak değerlendirmek doğru olur kanaatindeyiz.

Öte yandan Ağrı’da kaba, bebek ve beş yaş altı ölüm hızının son yıllarda genellikle azalması sağlık hizmetlerinin iyileşmesi ile yakından alakalıdır. Sağlık hizmetlerinin yanı sıra beslenme, barınma, temizlik ve hijyen koşullarındaki iyileşmenin de halk sağlığını olumlu etkilediği bilinen bir gerçektir.

3.2. Demografik Yapının Değişimini Dolaylı Olarak Etkileyen Faktörler

3.2.1 Kentleşme Oranının Yükselmesi

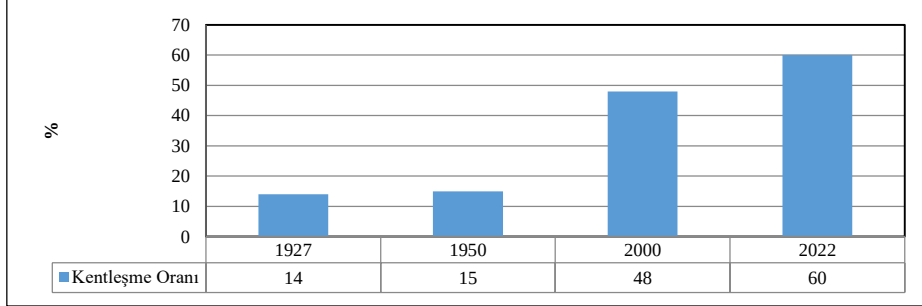
Bir il, bölge, ülke ya da kıtadaki kentlerde yaşayan nüfusun 100 ile çarpılarak oradaki toplam nüfusa bölünmesi ile kentleşme oranı bulunur. Kentleşme oranı eğitim, sağlık, istihdam gibi birçok değişkeni etkileyen, halkın yaşam tarzının değişmesini ifade eden önemli bir etkidir. Bu nedenle dünya, kıta ya da ülke çapında yapılan araştırmalarda, bir yerde kentleşme oranının %50’yi geçip geçmemesi önemli bir veri olarak kabul edilir (Keleş, 2012; Doğanay, 2014; Tümertekin ve Özgüç, 2011).

Kentler eğitim, sağlık, bankacılık ve sigortacılık hizmetlerinin, iş-ticaret olanaklarının ve imalat faaliyetlerinin geliştiği yerleşim birimleridir. Bu yerleşmelerde çalışanlar, kırsal yerleşmelerde olduğu gibi tarım ve hayvancılık gibi primer ekonomik faaliyetlerde değil de daha çok imalat ve hizmetler gibi ikincil ve üçüncül ekonomik faaliyetlerde çalışmaktadırlar (Keleş, 2012). Bu nedenle dünya genelinde kentler, kırsal yerleşmelere göre toplam doğurganlık ve kaba doğum hızının daha düşük olduğu yerleşmelerdir.

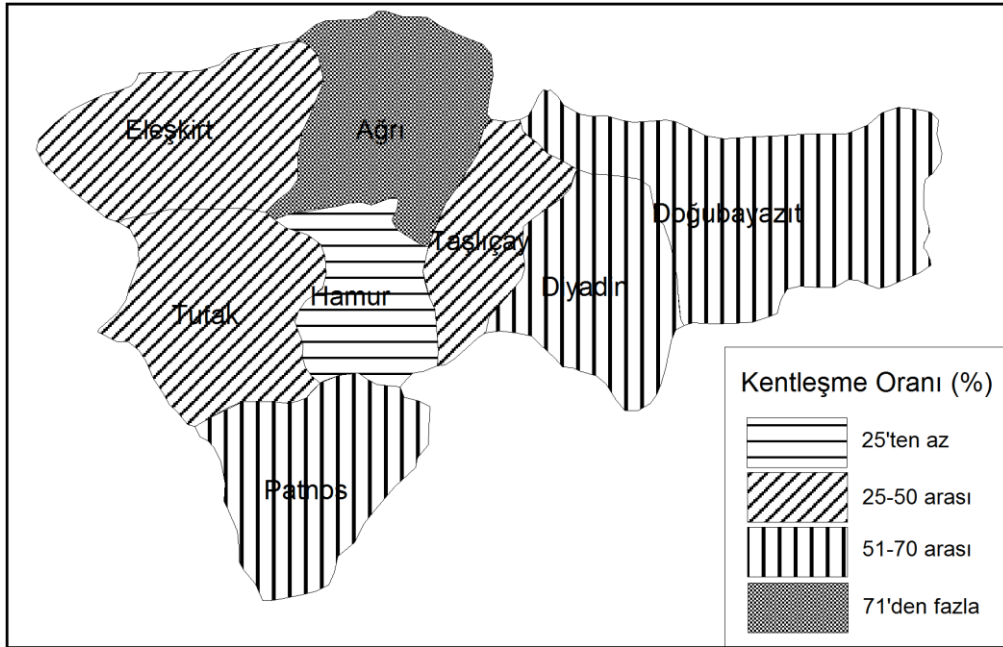
Kentlerde eğitim seviyesinin yükselmesi, kadınların çalışma hayatına daha fazla girmesi, geçim şartlarının zor olması gibi çok sayıda etken, toplam doğurganlık hızının azalmasına neden olur. Örneğin dünyada yapılan araştırmalar lise düzeyinden mezun olan kadınların, bu düzeyden mezun olmayanlara göre 2 çocuk az doğurduğunu ortaya koymuştur. Yani eğitim seviyesinin yükselmesi ile doğurganlık hızı arasında ters orantı olduğu ortaya çıkmıştır (Tümertekin ve Özgüç 2011). Ayrıca kentlerde sağlık hizmetlerinin gelişmesi ve doğum kontrol yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmanın kolay olması, zamanla bu yöntemlere başvurma oranını arttırmaktadır. Ayrıca kırsal yerleşmelerde geniş aile yaygınken kentlerde ise çekirdek aile oranı yüksektir. Bütün bu etkenler kent yerleşmelerinde toplam doğurganlık hızının kırsal yerleşmelere göre daha az olmasına neden olmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ağrı’da il merkezi olarak seçilen Karaköse kazasının yanı sıra Doğubayazıt, Patnos ile diğer ilçe merkezlerinde yaşayanların sayısı oldukça az olduğu için Ağrı ilinde kentleşme oranı çok düşüktür. Nitekim 1927 sayımı sonuçlarına göre Ağrı ilinde il ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfus, il toplam nüfusunun sadece %14’ü kadardır. 1950 yılına gelindiğinde Ağrı ilinde il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların oranı %15’e yükselmiştir. 2000 yılına gelindiğinde Ağrı ilinde kentleşme oranının %48 olduğu görülmektedir. Ancak sonraki süreçte gerek ildeki kırsal yerleşmelerden Ağrı kenti ve diğer ilçe merkezlerine olan göç ve gerek il genelinden özellikle de kırsal yerleşmelerden İstanbul, Ankara, Tekirdağ, Bursa, İzmir ve Antalya gibi gelişmiş merkezlere olan göç, ildeki nüfus gelişimini ve kentleşme oranını etkilemiştir (Kaya, 2018). 2022 yılı verilerine göre Ağrı ilinde il merkezi ve ilçe merkezlerinde yaşayanların oranı %60’a yükselmiştir (Şekil

4). Ağrı kentinin yanı sıra Doğubayazıt ve Patnos gibi nüfusu 60-80 bin arasında değişen kentlerin varlığı, Ağrı ilinde kentleşme oranını yükseltmektedir. Diyarın ilçe merkezinde nüfus 20 bin civarında olup nispeten önemli bir miktara çıkmıştır. Ancak Hamur, Taşlıçay, Tutak ve Eleşkirt gibi ilçe merkezlerinde nüfusun az olması ve bu kasabaların uzunca bir süredir fazla büyüyememeleri, il genelinde kentleşme oranının düşük olmasına neden olmaktadır (Şekil 5).

Şekil 4. Ağrı’da kentleşme oranının (%) yıllara göre değişim grafiği (DİE, 2003 ve TÜİK verileri)

Şekil 5. Ağrı ilinde Kentleşme Oranının (%) İlçelere Göre Dağılımı (2022). (TÜİK 2022 yılı verileri).

Ağrı’da özellikle kırsal göçün fazla olması ve ildeki kırsal yerleşmelerden göçle ayrılan nüfusun önemli bir kısmının Ağrı, Doğubayazıt ve Patnos gibi kentlere yönelmesi, kentleşme oranını arttırmaktadır. Kısaca 1930’larda Ağrı’da %15 civarında olan kentleşme oranı sonraki süreçte giderek artmış ve 2000 yılında %48’e, 2022 yılında ise %60’a çıkmıştır. Ağrı ilinde yakın geçmişte önemli ölçüde artan kentleşme oranının orta ve uzun vadede daha da yükselmesi beklenmektedir. Bu nedenle önümüzdeki süreçte ilde kentleşmenin artacak olması, dolaylı olarak toplam doğurganlık hızının azalmasına ve ilde demografik yapının değişmesine neden olacaktır.

3.2.2.Nüfusun Eğitim Durumunun Değişimi

Nüfusun eğitim durumu doğurganlığı ve demografik yapıyı etkileyen önemli bir faktördür (Tümertekin ve Özgüç, 2011). Cumhuriyet döneminin başında Ağrı’da okuma-yazma bilme oranı hem kadın nüfusta hem de erkek nüfusta oldukça düşüktür (Kaya, 2016a; Kaya 2016b). 1975’e gelindiğinde bile Ağrı’da kadınlarda okuma-yazma oranı %28, erkeklerde ise %61 civarında olup oldukça düşüktü. 2000 yılında ilde kadınlarda

%52'ye çıkan okuma-yazma oranı erkeklerde ise %83'e yaklaşmıştır. Günümüzde ise Ağrı'da kadınlarda okuma-yazma oranı %88'e erkeklerde ise %99'a çıkmıştır (Tablo 1).

Okuma-yazma bilme oranının yanı sıra okur-yazar nüfusun eğitim seviyesi de irdelenmesi gereken önemli bir konudur. Ağrı'da 1975'te kadın nüfusta okuma-yazma bilenlerin %81'i sadece okuryazar iken %18'i ilkököl mezunu ve geri kalan %1'i ise ortaokul lise ve üniversite düzeyinde okul bitirmişti. Yani okuma-yazma bilen kadınların eğitim seviyesi oldukça düşük olup bunların %99'u okuryazar ve ilkököl mezunlarından oluşmaktaydı (Tablo 1).

Ağrı'da 1975'te erkeklerde okuma-yazma oranı %61 iken okuma-yazma bilen erkeklerin %55'i okuryazar, %39'u ilkököl mezunu ve geri kalan %6'sı ise ortaokul, lise ve üniversite mezunlarından oluşmaktaydı. Erkeklerde okuryazar nüfusun eğitim durumu, kadın nüfusa göre daha iyi olmakla birlikte bunların büyük bir kısmı da sadece okuryazar olanlar ve ilkököl mezunlarından oluşmaktaydı (Tablo 1).

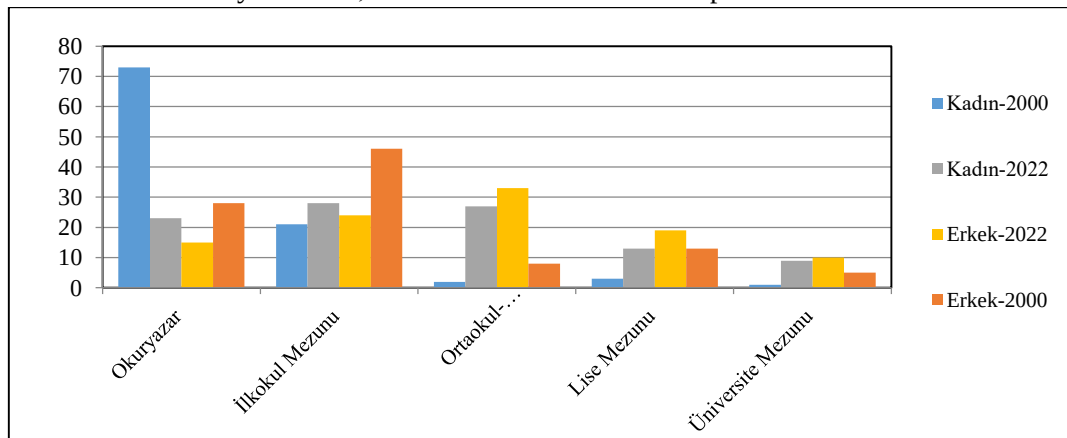
2000 yılında Ağrı'da okuma-yazma bilen kadın nüfus oranı %52 olup bunların %73'ü okuryazar, %21'i ilkököl mezunu geri kalan %6'sı ise ortaokul, lise ve üniversite mezunlarından oluşmaktaydı. İlde 1975'te ortaokul ve üzeri okul bitiren kadın oranı %1 iken 2000 yılında bu oran %6'ya çıkmıştı. 25 yılda çok önemli bir ilerleme olmadığı söylenebilir (Tablo 1). Bu durumun nedeni olarak ilin elverişsiz coğrafi koşullarının yanı sıra eğitimde fiziki kapasitenin yeteri kadar geliştirilememesi ve insan kaynağının arttırılamaması olduğu söylenebilir (Kaya, 2016a; Kaya 2016b).

2000 yılında Ağrı'da erkek nüfusun okuma-yazma oranı %83 olup bunların %28'i okuryazar, %46'sı ilkököl mezunu, %8'i ortaokul, %13'ü lise ve %5'i de üniversite mezunuydu. 1975'de ilde erkeklerde ortaokul ve üzeri düzeydeki okullardan mezun olanların oranı %6 iken 2000 yılında bu oranın %26'ya çıktığı dikkat çekmektedir. İlde 25 yılda erkek nüfusun eğitim durumunda önemli bir ilerlemenin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kadın nüfusta 25 yılda ortaokul ve üzeri düzeydeki okullardan mezun oranı %5 artarken erkek nüfusta bu artış %20'yi bulmuştur (Tablo 1). Bu durumun özellikle yatılı ortaokul ve liselerin yapımı ve bu okullarda çok sayıda erkek çocuğun okuması ile ilgili olduğu söylenebilir. Kız çocuklarının ise yöredeki kültürel yapıdan dolayı 2000 yılı öncesinde genellikle en fazla ilkököl düzeyine kadar okutulması ve yatılı okullara gönderilmemesi, ortaokul ve üzeri düzeyde okullaşmayı ve mezun olma durumunu olumsuz etkilemiştir denebilir (Kaya, 2016a; Kaya 2016b).

Tablo 1. Ağrı'da Okuma-Yazma Oranının ve Okuma Yazma Bilenlerin Mezun Oldukları Okul Düzeyinin Yıllara Göre Değişimi

Yıllar	Okuma-Yazma Bilme Oranı (%)		Sadece Okuryazar (%)		İlkokul Mezunu Oranı (%)		Ortaokul-İlköğretim Mezunu (%)		Lise Mezunu (%)		Üniversite Mezunu (%)	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1975	28,2	61,3	81,1	55,1	17,9	38,9	0,7	2,2	0,2	2,6	0,1	1,2
2000	52,3	82,7	72,9	28,4	21,1	45,6	2,2	8,3	2,6	12,8	1,2	4,9
2022	88,4	97,1	23	14,7	27,9	23,5	26,5	33	13,3	18,7	9,2	10,1

Kaynak: DİE, 2003 ve TÜİK verileri/ Hesaplama:Yılmaz.

Şekil 6. Ağrı'da 6+ Yaş Kadın ve Erkek Nüfusun 2000 ve 2022 Yılındaki Eğitim Seviyesi (TÜİK verileri).

Ağrı’da 2022’de kadın nüfusta okuma-yazma oranı %88’e çıkmıştır. İlde okuma-yazma bilen kadınların eğitim seviyesine bakıldığında bunların %23’ünün sadece okuma-yazma bildiği, %28’inin ilkökul, %27’sinin ortaokul %13’ünün lise ve %9’unun ise üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Yani okuryazar kadın nüfusta ortaokul ve üzeri düzeyde 2000 yılında %6 olan mezun oranının 2022 yılında %43 artarak %49’a çıktığı görülmektedir (Şekil 6, Tablo 1). Bu durumu tesadüfi olmayıp hem yörede kız çocuklarının eğitimi ile ilgili tutumun değişmesi hem de kamunun geliştirdiği eğitim olanaklarıyla ilgilidir (Kaya, 2016a; Kaya 2016b). 2022 yılında Ağrı’da erkeklerin okuma-yazma oranı %97 iken bunların %15’i okuryazar, %24’ü ilkökul, %33’ü ortaokul, %19’u lise ve %10’u da üniversite düzeyindeki öğretim kurumlarından mezun olmuştur. Diğer bir ifade ile Ağrı’da 2000 yılında okuryazar erkek nüfusta ortaokul ve üzeri düzeydeki okullardan mezun olanların oranı %26 iken 2022 yılında bu oran %36 artarak %62’ye çıkmıştır (Şekil 6, Tablo 1). Yukarıda da belirtildiği gibi eğitime yönelik tutum ve eğitimde fiziki alt yapı ile insan kaynağının artırılması, bölgede çocuk ve genç nüfusun eğitim seviyesinin yükselmesine neden olmuştur.

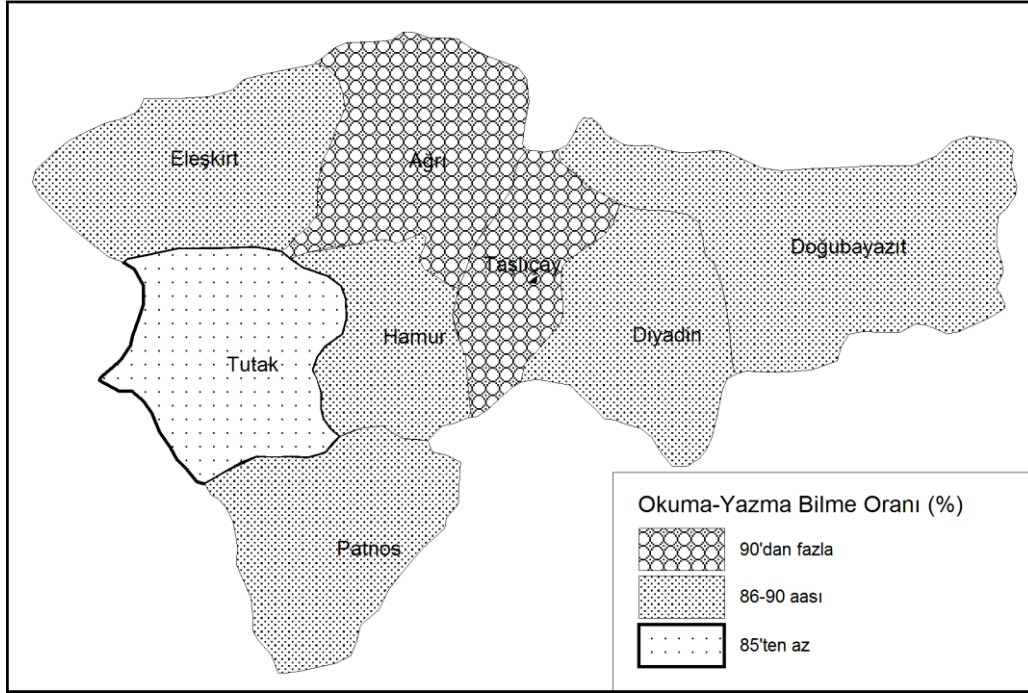
Günümüzde Ağrı’da erkeklerde okuma-yazma bilme oranı %98 civarında iken bu değer kadınlarda %88 civarındadır. Yani 21. yüzyılda Ağrıda kadınların okuma-yazma oranı erkeklerin %10 gerisindedir. Ağrı’da okuma-yazma bilmeyen erkeklerin oranı %1,6 iken kadın oranı %10,5’tir. Okuma-yazma bilmeyen kadın oranı erkeklere göre %9 yüksektir. Okuma-yazma durumu bilinmeyen erkeklerin oranı %0,7 iken kadın oranı %1,1’dir (Tablo 2).

Tablo 2. Ağrı İlinde İlçelere ve Cinsiyete Göre Okuma-Yazma Bilme Oranı (2022)

İlçeler	Diyadin		Doğubayazıt		Eleşkirt		Hamur		Merkez		Patnos		Taşlıca		Tutak		İl Toplam	
Okuma-Yazma Durumu	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Erkek																		
Bilinmeyen	71	0,4	489	0,9	283	2,1	54	0,7	306	0,5	131	0,3	43	0,5	125	1	1502	0,7
Erkek Bilen	169	97,83	5212	97,2	131	96,69	724	97,5	6453	98,4	510	98,58	827	98,6	121	96,39	2255	97,28
Erkek Bilmeyen	348	2	938	1,8	192	1,4	142	1,9	797	1,3	819	1,6	118	1,4	292	2,3	3646	1,6
Erkek Toplam	174	10	5344	10	136	10	744	10	6563	10	520	10	843	10	125	10	2306	10
Kadın	02	0	9	0	44	0	3	0	7	0	08	0	7	0	56	0	76	0
Bilinmeyen	109	0,7	675	1,4	284	2,2	91	1,4	673	1,1	345	0,8	70	0,9	201	1,7	2448	1,1
Kadın Bilen	138	87,55	4132	86,2	113	86,75	585	86,7	5857	90,3	411	89,08	718	90,8	986	83,8	1891	88,46
Kadın Bilmeyen	196	12,0	5806	12,2	153	11,6	808	13,8	5353	8,3	454	9,9	709	8,9	177	15	2248	10,6
Kadın Toplam	159	10	4780	10	131	10	675	10	6459	10	459	10	796	10	118	10	2140	10
Toplam	24	0	3	0	95	0	6	0	9	0	96	0	7	0	40	0	80	0
Bilinmeyen	180	0,5	1164	1,1	567	2,1	145	1	979	0,8	476	0,5	113	0,7	326	1,3	3950	0,9
Toplam Bilen	308	92,38	9344	92,4	245	91,44	131	92,5	1231	94,07	94	92,66	154	93,64	220	90,07	4146	93,74
Toplam Bilmeyen	230	7	6744	6,7	172	6,4	950	6,7	6150	4,7	536	5,5	827	5	206	8,5	2613	5,9
Genel	333	10	1013	10	268	10	141	10	1302	10	980	10	165	10	243	10	4447	10
Toplam	26	0	52	0	39	0	99	0	36	0	04	0	86	0	96	0	56	0

Kaynak: TÜİK verileri/ Hesaplama: Yılmaz.

Öte yandan Ağrı’da okuma-yazma oranı cinsiyete ve ilçelere göre incelendiğinde bu değerlerin önemli farklılıklar gösterdiği dikkat çekmektedir. Erkeklerde Eleşkirt ve Tutak’ta %97’nin altında olan okuma-yazma oranı diğer ilçelerde daha yüksek olup %98 civarındadır. Kadınlarda ise Tutak’ta %83 civarında olan okuma-yazma oranı Diyaradin, Doğubayazıt, Eleşkirt ve Hamur ilçelerinde %86 ile %87 arasında değişirken Ağrı merkez, Taşlıca ve Patnos ilçelerinde ise daha yüksek olup %89 ile %91 arasında değişmektedir (Tablo 2, Şekil 7). Bu tabloya göre özellikle Tutak ilçesinde kadınlarda düşük olan okuma-yazma oranının yükseltilmesi için ilkökul düzeyinde okullaşma oranının yükseltilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Şekil 7. Ağrı İlinde 6+ Yaş Kadın Nüfusta Okuma-Yazma Bilme Oranının İlçelere Göre Dağılımı (2022; TÜİK 2022 yılı verileri).

3.2.3. Kadınlarda ve Erkeklerde Ortalama İlk Evlenme Yaşı, Kaba Evlenme ve Kaba Boşanma Hızının Değişimi

Ağrı'da 2001 yılında kadınlarda ilk evlenme yaşı 24,6 iken sonraki yıllarda bu yaş genellikle azalarak 2022 yılında 22,7 olmuştur (Tablo 3). Kadınlarda ilk evlenme yaşının küçülmesi aslında toplam doğurganlık hızını olumlu etkilemesi gereken bir faktör olarak düşünülebilir. Ancak Ağrı'da son yıllarda bu değer küçülmesine rağmen toplam doğurganlık hızının azaldığı dikkat çekmektedir.

Tablo 3. Ağrı'da Kadınlarda ve Erkeklerde İlk Evlenme Yaşı, Kaba Evlenme ve Kaba Boşanma Hızının Değişimi

Yıllar	Kadının Ortalama İlk Evlenme Yaşı	Erkeğin Ortalama İlk Evlenme Yaşı	Kaba Evlenme Hızı (Binde)	Kaba Boşanma Hızı (Binde)
2001	24,6	28,6	8,68	0,16
2002	25,1	29	9,74	0,15
2003	25,4	29,2	8,35	0,17
2004	25,3	29,2	13,16	0,19
2005	24,6	28,5	16,3	0,19
2006	23,7	27,7	12,43	0,2
2007	23,2	27,3	11,77	0,24
2008	22,9	27	11,98	0,21
2009	22,6	26,9	11,18	0,22
2010	22,2	26,7	10,17	0,21
2011	22,2	26,5	9,82	0,28
2012	22	26,4	10,01	0,29
2013	22	26,2	10,01	0,35
2014	21,9	26,1	9,45	0,39
2015	21,7	26	9,33	0,36
2016	21,7	26	8,59	0,35
2017	21,6	26	7,97	0,32
2018	21,9	26,2	7,99	0,47
2019	21,9	26,4	7,27	0,48
2020	22,2	26,6	6,2	0,47
2021	22,5	26,8	7,25	0,67
2022	22,7	26,9	7,25	0,7

Kaynak: TÜİK verileri.

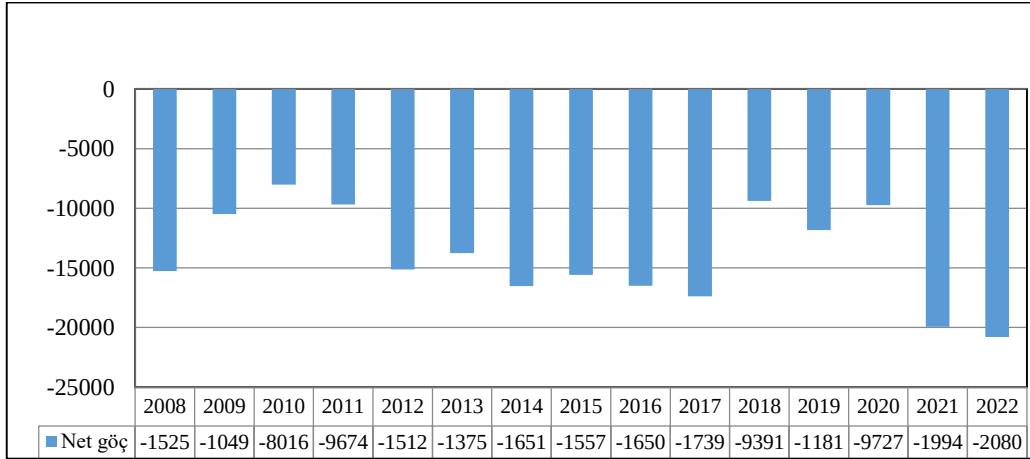
Ağrı’da 2001 yılında erkeklerde ilk evlenme yaşı 28,6 iken sonraki süreçte bu yaş genellikle azalarak 2022’de 26,9’a inmiştir (Tablo 3). İlde kadınlarda olduğu gibi erkeklerde de ilk evlenme yaşının küçülmesi, toplam doğurganlık hızına olumlu etkide bulunması düşünülen bir faktördür. Ancak ortalama çocuk sayısı konusunda toplumda daha önce 5-6 olan isteğin (tercihin) 2-3’e düşmesi toplam doğurganlık hızının azalmasına neden olmuştur denebilir.

Ağrı ilinde son yıllarda kaba evlenme hızının azaldığı, kaba boşanma hızının ise yükseldiği dikkat çekmektedir. 2001 yılında ilde kaba evlenme hızı %8,7 civarında iken 2022’ye gelindiğinde bu değer %7,3’e inmişti. Aynı süreçte kaba boşanma hızı ise yaklaşık %0,2’den %0,7’ye çıkmıştı (Tablo 3). Bu etkenler birlikte düşünüldüğünde bir yandan kaba evlenme hızının azalması diğer taraftan kaba boşanma hızının artması toplam doğurganlık ve kaba doğum hızının azalmasına neden olan etkenler olarak dikkat çekmektedir. Belirtilen durumun eş zamanlı olması, aslında ilde toplam doğurganlık hızının 4’ten 2,5’e inmesinin önemli nedenlerinden ikisi olarak gösterilebilir.

3.2.4. Net Göç ve Net Göç Hızının Değişimi

İnsanları yaşadığı yeri ekonomik, sosyal, siyasal ve doğal afet gibi nedenlerden dolayı terk edip farklı bir yere geçici ya da kalıcı olarak yerleşmesi göç olarak tanımlanmaktadır. Göç veren yerlerde eğitim, sağlık, beslenme, barınma ve ulaşım olanaklarının iyi olmaması, işsizlik, tarım toprağının olmaması ya da çok az olması, sosyal çatışmalar gibi itici etkenler bulunmakta iken göç alan yerlerde de eğitim, sağlık, beslenme, barınma, ulaşım, güvenlik ve istihdam olanaklarının iyi olması, o yerin çekici özellikleridir (Tümertekin ve Özgüç, 2011; Keleş, 2012; Doğanay, 2014).

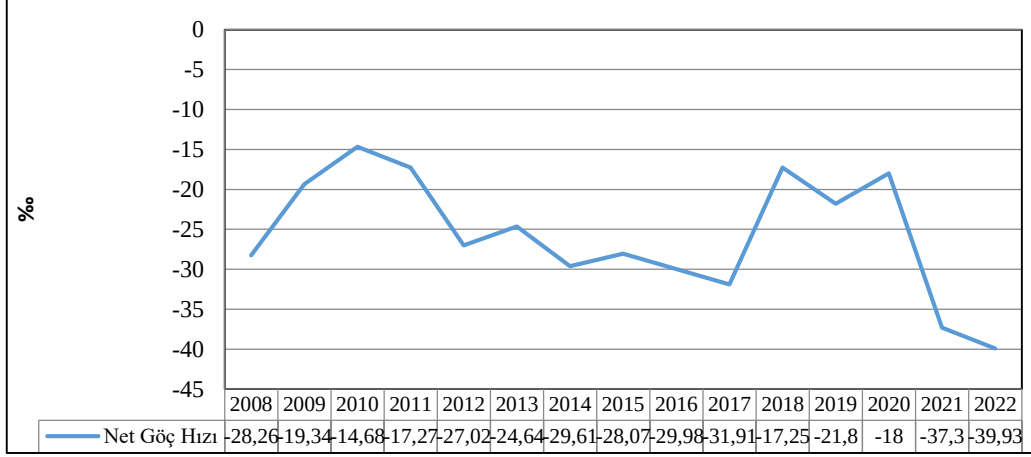
Bir yerde (ülke, bölge, il ve ilçe) alınan ve verilen göç arasındaki fark net göç, net göç miktarının 1000 ile çarpılıp o yerin nüfusuna bölünmesi ile net göç hızı tespit edilmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2011). Ağrı, öteden beri Türkiye’de en fazla göç veren illerden biridir (DİE, 2008, Tunç ve Özçelik, 2017; Ayan ve Fındık, 2018; Karabulut ve Yalçınkaya, 2018; Uğurlu ve Genç, 2018; Özdoğan, 2019; Karaca, 2020; Yılmaz, 2022). Ağrı’da 2008-2022 döneminde net göçün tüm yıllarda eksi değerler aldığı yani ilin aldığı göçten daha fazlasını verdiği ve bu değerlerin kabaca -8.000 ile -21.000 arasında değiştiği görülmektedir (Şekil 8). Türkiye’nin doğusunda, iklim koşullarının elverişsiz olduğu bir alanda yer alan ve istihdam olanaklarının son derece sınırlı olduğu Ağrı ilinde verilen göçün fazla olması net göçün eksi değerler almasının temel nedenleridir. Öte yandan bölgedeki kırsal yerleşmelerde eğitim, sağlık ve ulaşım olanaklarının eksikliği ve zaman zaman meydana gelen sosyal çatışmaların önemli iticilikler olduğu unutulmamalıdır.

Şekil 8. Ağrı’da Net Göç Miktarının Yıllara Göre Değişimi (TÜİK 2008-2022 verileri).

Ağrı’da 2008-2022 döneminde net göçün tüm yıllarda eksi değerler almasına bağlı olarak aynı süreçte net göç hızı da eksi değerler almıştır. 2008-2022 döneminde ilde net göç hızının kabaca ‰-15 ile ‰-40 arasında değiştiği ve çoğu yıl ‰-25’in altında olduğu dikkat çekmektedir (Şekil 9). Net göç hızının bazı yıllarda ‰-40’lara kadar inmesi, ilde verilen göçün önemli miktara çıktığını göstermektedir. Nitekim 2022’de il toplam nüfusu 510 bin civarında iken net göçün -21.000’e yaklaştığı dikkat çekmektedir (Şekil 8).

Çoğu yerde olduğu gibi Ağrı’da da kırsaldan il merkezi ve ilçe merkezleri ile farklı illere yönelen göçler, toplam doğurganlık hızının azalmasına dolaylı olarak neden olmaktadır. Çünkü kentlere gelen nüfusun sağlık hizmetlerine erişmesi ve doğum kontrol yöntemlerine başvurma oranı genellikle yükselmektedir. Ayrıca kentlerdeki geçim koşullarının kırsala nazaran zor olması, ailelerde daha az çocuğun tercih edilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle ilde il içi ve il dışına göç, genel olarak toplam doğurganlık hızını azaltan bir etken olarak değerlendirilebilir.

Şekil 9. Ağrı’da Net Göç Hızının (%) Yıllara Göre Değişimi (TÜİK verileri).

Yukarıda belirtilen nedenlerin dışında elimizde veri olmamasına rağmen son dönemde Ağrı’da kadının çalışma hayatına girme oranının arttığını tahmin etmekteyiz. Çünkü ülke genelinde olduğu gibi Ağrı’da da kadınların eğitim seviyesinin yükselmesi ile hizmet ve imalat alanlarındaki istihdamı artmıştır. Bilindiği gibi son yıllarda Ağrı’da kadın istihdamını imalat faaliyetlerine bağlı olarak artırma projeleri hayata geçirilmiştir. Kadının çalışma hayatına girmesi de doğal olarak toplam doğurganlık hızını azaltan ve nüfusun yaşlanmasını arttıran bir etkidir.

3.3. Ağrı’da Son 22 Yılda Demografik Yapının Değişimi

3.3.1. Nüfusun Dar Aralıklı Yaş Yapısı ve Nüfus Piramitlerinin Değişimi

Nüfusun dar aralıklı yaş yapısının değişimi, toplam doğurganlık hızının ve yaşlanma endeksinin son dönemdeki eğilimini ortaya koyması açısından son derece önemlidir. Bir yerde 0-4, 5-9 ve 10-14 gibi nüfus piramidinin tabanında yer alan yaş gruplarının payının son yıllarda azalması doğurganlığın azaldığını, kabaca 50-54 ve daha üstteki yaş gruplarının payının giderek artması ise yaşlanma endeksinin giderek yükseldiğini göstermektedir.

Ağrı’da nüfusun dar aralıklı yaş yapısının son yıllarda hızla değiştiği görülmektedir. 2000 yılında 0-4, 5-9 ve 10-14 yaş gruplarının toplam nüfus içindeki payı sırasıyla %15,7; %16,1 ve %14,4 iken 2022’ye gelindiğinde bu yaş gruplarının oranı %10,3; %11,6 ve %11 olmuştur (Tablo 4-5). Verilerden de anlaşılacağı üzere son 22 yılda Ağrı ilinde 0-4, 5-9 ve 10-14 yaş gruplarının toplam nüfus içindeki payı giderek azalmıştır. Bu değişim tesadüfi olmayıp özellikle toplam doğurganlık hızının giderek azalması ile alakalıdır.

Ağrı’da 25-29 ve daha yukarıda yer alan yaş gruplarının toplam nüfus içindeki payı ise son dönemde artmıştır. 2000 yılında 25-29 yaş grubunun payı %7,1 iken 2022’de bu oran %8,9’a çıkmıştır. 22 yıllık dönemde 30-34 yaş grubunun payı %4,8’den %7,5’e; 35-39 yaş grubunun payı %4,8’den %5,7’ye; 60-64 yaş grubunun payı %1,6’dan %2,5’e; 65-69 yaş grubunun payı %1,2’den %2,2’ye ve 70-74 yaş grubunun payı da %0,7’den %1,4’e çıkmıştır (Tablo 4-5). Verilerden de anlaşılacağı üzere Ağrı ilinde 22 yıllık süreçte 25 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içindeki payı tüm yaş gruplarında artmış olup bu da nüfusun ortanca yaşının ve yaşlanma endeksinin yükselmesine neden olmuştur.

Ağrı ilinin 2000 yılındaki nüfus piramidi 5-9 grubundan tavana doğru giderek daralmaktaydı. 0-4 yaş grubunun miktarı 5-9 yaş grubuna göre daha azdı. Bu da 2000 yılında ilde toplam doğurganlık hızı ve ham doğum oranının azalmaya başladığını göstermektedir. Piramitte dikkat çeken diğer bir husus ise 20-24 yaş grubunun üstündeki kısmın oldukça dar olmasıdır. Bunun nedeni ise ilde medyan yaşın küçük ve ortalama insan ömrünün kısa olmasıdır. Yine 75+ yaş gruplarının payının çok az olduğu açıkça görülmektedir (Şekil 10).

Tablo 4. Ağrı’da 2000 ve 2007 Yıllarında Dar Aralıklı Yaş Gruplarının Toplam Nüfus İçindeki Payları

Yaş grubu	2000 Yılı				Yaş grubu	2007 Yılı			
	Erkek	Kadın	Toplam	%		Erkek	Kadın	Toplam	%
0-4	-43568	39321	82799	15,7	0-4	-34639	32325	66964	12,6
5-9	-45044	40108	85152	16,1	5-9	-42123	40068	82191	15,5
10-14	-40286	33564	75850	14,4	10-14	-36849	33639	70488	13,3
15-19	-30647	33629	64276	12,2	15-19	-30969	28891	59860	11,3
20-24	-31208	23321	54529	10,3	20-24	-28277	22201	50478	9,5
25-29	-19055	18612	37662	7,1	25-29	-25588	23295	48883	9,2
30-34	-12928	12577	25505	4,8	30-34	-17699	15570	33269	6,3
35-39	-13024	12358	25372	4,8	35-39	-13394	11293	24687	4,7
40-44	-9029	8978	18007	3,4	40-44	-11935	10421	22356	4,2
45-49	-7650	7735	15885	3	45-49	-9027	8209	17236	3,3
50-54	-5927	6353	12280	2,3	50-54	-7673	8268	15941	3
55-59	-4598	4727	9325	1,8	55-59	-4767	5973	10740	2
60-64	-4014	4322	8336	1,6	60-64	-4292	4687	8979	1,7
65-69	-3068	3257	6325	1,2	65-69	-2998	3724	6722	1,3
70-74	-1726	2092	3818	0,7	70-74	-2319	2750	5069	1
75-79	-1168	1008	2176	0,4	75-79	-1546	2258	3804	0,7
80-84	-510	539	1049	0,2	80-84	-764	1303	2067	0,4
85+	-380	390	770	0,2	85-89	-312	515	827	0,2
Bilinmeyen	75	48	123	0	90+	-72	246	318	0,06
Toplam	273895	254849	528744	100	Toplam	275243	255636	530879	100

Kaynak: DiE, 2003 ve TÜİK verileri/Hesaplama:Yılmaz.

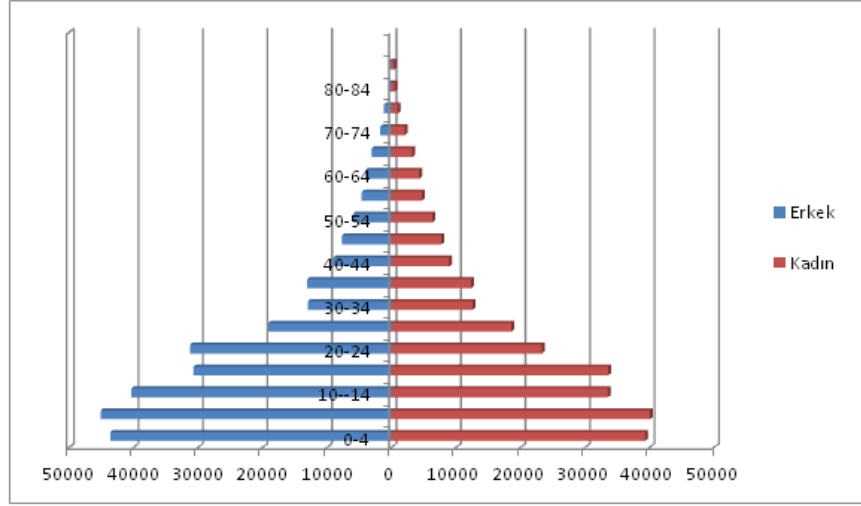
Tablo 5. Ağrı’da 2022 Yılında Dar Aralıklı Yaş Gruplarının Toplam Nüfus İçindeki Payları

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam	%
0-4	26949	25784	52733	10,3
5-9	30320	29132	59452	11,6
10-14	28786	27438	56224	11
15-19	26744	25668	52412	10,3
20-24	27819	23794	51613	10,1
25-29	23866	21761	45627	8,9
30-34	20432	17795	38227	7,5
35-39	15811	13232	29043	5,7
40-44	15500	14005	29505	5,8
45-49	11587	10396	21983	4,3
50-54	9256	7816	17072	3,3
55-59	8801	7694	16495	3,2
60-64	6437	6141	12578	2,5
65-69	5425	5994	11419	2,2
70-74	2951	4068	7019	1,4
75-79	2174	2666	4840	0,9
80-84	988	1516	2504	0,5
85-89	449	746	1195	0,2
90+	170	515	685	0,1
Toplam	264465	246161	510626	100

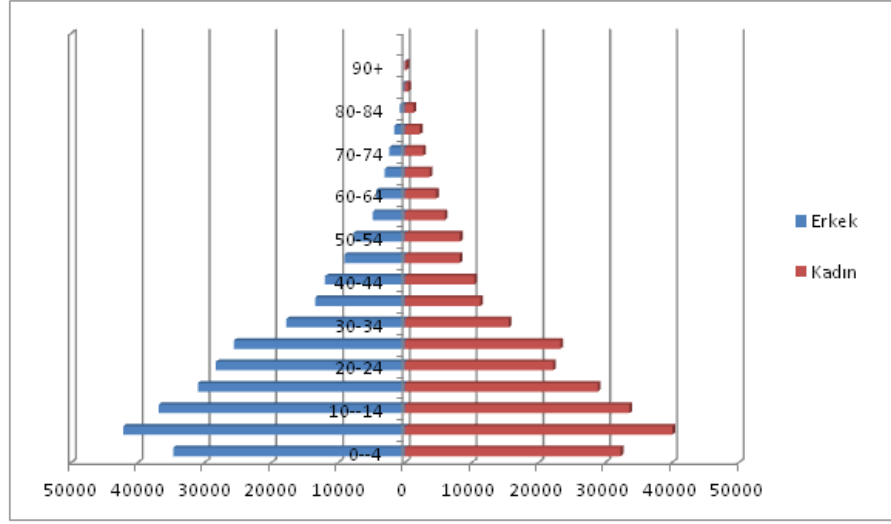
Kaynak: TÜİK verileri/Hesaplama:Yılmaz.

Ağrı’nın 2007 yılındaki nüfus piramidi de 5-9 yaş grubundan tavana doğru daralmakta olup 0-4 yaş grubunun payı 5-9 yaş grubundan azdı. Ancak 2000 yılı piramidine göre 20-24 yaşın üstündeki kısımda daralma daha tedricidir. Bu da ilde ortalama yaşın yükselmeye ve ortalama insan ömrünün uzamaya başladığını göstermektedir. 2007’de 2000 yılında olduğu gibi 0-4 yaş grubunun miktarı 5-9 yaş grubuna göre daha az olmakla birlikte her iki grubun miktarı arasındaki fark 5-9 yaş grubunun lehine artmıştır. Bu da ilde toplam doğurganlık ve ham doğum hızının daha da azaldığı ve azalma eğilimin süreklilik kazandığı şeklinde yorumlanabilir. Yine 75+ yaş gruplarının payında çok cılız da olsa bir artış gözlenmektedir (Şekil 11).

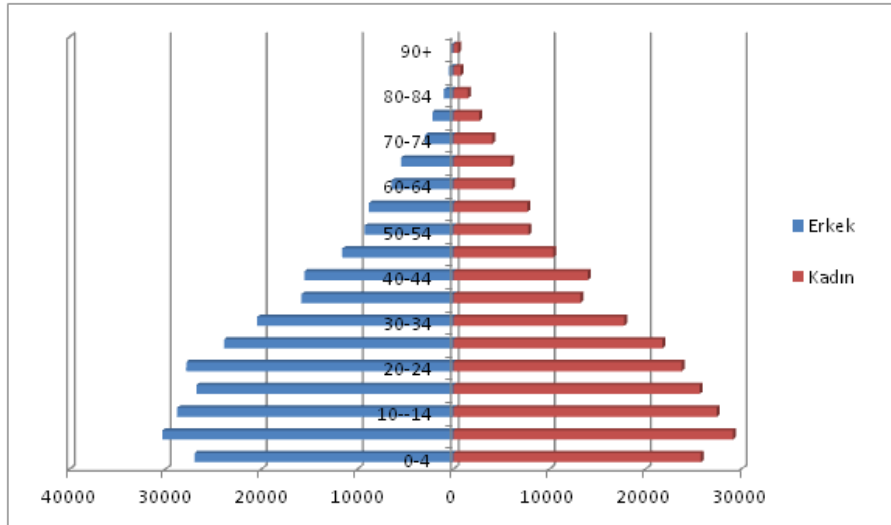
Ağrı ilinin 2022 yılındaki nüfus piramidinde 0-4 yaş grubunun payı 5-9 yaş grubundan az olmakla birlikte bu piramit öncekilere göre önemli ölçüde farklılaşmıştır. Öncekilerde 5-9 yaş grubundan itibaren tavana doğru olan daralma durumu, 2022 yılı piramidinde söz konusu değildir. 10-14 ve 15-19 yaş gruplarının payı 5-9 yaş grubundan düşüktür. Ancak 20-24 yaş grubunun payı 15-19 yaş grubuna göre daha fazladır. Bunun nedeninin Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’nin açılması ile birlikte genç nüfusun bölge dışına eğitim amaçlı göçünün azalması olduğu düşünülmektedir (Ayaz ve Fındık, 2018).

Şekil 10. Ağrı'nın 2000 Yılındaki Nüfus Piramidi (TÜİK verileri).

Şekil 11. Ağrı'nın 2007 Yılındaki Nüfus Piramidi (TÜİK verileri).

Şekil 12. Ağrı'nın 2022 Yılındaki Nüfus Piramidi (TÜİK verileri).

Nüfus piramidi 20-24 yaş grubundan tavana doğru daralmakta olup bu daralma 2007 yılına göre daha tedrici bir hal almıştır. Yani 25+ yaş gruplarının payı önceki yıllara göre belirgin bir şekilde artmış olup bu durum ortanca yaşın epeyce yükseldiğini göstermektedir. Öte yandan 75+ yaş gruplarının payı önceki yıllara göre artmış olup bu da ortalama insan ömrünün belirgin bir şekilde uzadığı anlamına gelmektedir (Şekil 12).

3.3.2. Nüfusun Cinsiyet Oranının Değişimi

Bir yerde 100 kadına karşılık 100'den fazla erkek varsa cinsiyet oranı yüksek, daha az erkek varsa cinsiyet oranı düşük kabul edilir. Savaşlar, göçler ve bir yerdeki hakim meslek gibi faktörler cinsiyet oranını etkilemektedir (Tandoğan, 1998, Tümertekin ve Özgüç, 2011; Doğanay, 2014).

2000-2022 döneminde Ağrı ilinde cinsiyet oranının yüksek olduğu ve bu değer kabaca %107 ile %110 arasında değiştiği görülmektedir (Tablo 6). Türkiye'nin doğusunda yer alan ve son 40 yılda önemli terör olaylarının yaşandığı Ağrı'da asker sayısından dolayı cinsiyet oranı oldukça yüksektir.

Tablo 6. Ağrı'da Cinsiyet Oranının Yıllara Göre Değişimi

Yıl	Cinsiyet Oranı (%)
2000	107,5
2007	107,7
2008	108,2
2009	108,7
2010	107,3
2011	110,3
2012	108,5
2013	108
2014	108,1
2015	108,1
2016	107,9
2017	107,6
2018	108,6
2019	107,6
2020	107
2021	107,6
2022	107,4

Kaynak: DİE 2003 ve TÜİK verileri/Hesaplama:Yılmaz

Tablo 7. Ağrı'da Cinsiyet Oranının Yıllara ve Yaş Gruplarına Göre Değişimi

	Toplam Nüfusta Cinsiyet Oranı (%)	0-4 Yaş Grubunda Cinsiyet Oranı (%)	20-24 Yaş Grubunda Cinsiyet Oranı (%)	65-69 Yaş Grubunda Cinsiyet Oranı (%)
2000	107,5	110,8	133,8	94,2
2007	107,7	107,2	127,4	80,5
2022	107,4	104,5	116,9	90,5

Kaynak: DİE 2003 ve TÜİK verileri/ Hesaplama:Yılmaz.

Ağrı'da toplam nüfusta yüksek olan cinsiyet oranı yaş gruplarına göre incelendiğinde daha farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. İlde 2000 yılında çocuk nüfusta %111 civarında olan cinsiyet oranı, 20-24 yaş grubunda asker sayısının çok fazla olmasından dolayı %134 ve 65-69 yaş grubunda ise düşük olup %94'tü. 2007 yılına gelindiğinde çocuk nüfusta %108 civarında olan değer, 20-24 yaş grubunda %127'ydı. Aynı yıl 65-69 yaş grubunda ise cinsiyet oranı %81 civarında olup düşüktü. 2022'de de çocuk ve 20-24 yaş nüfusta yüksek olan değer sırasıyla %105 ve %117 civarında iken yaşlı nüfusta düşük olup %91 civarındaydı (Tablo 7). Verilerden de anlaşılacağı üzere doğuştan yüksek olan cinsiyet oranı asker nüfustan dolayı 20-24 yaş grubunda çok daha

büyük değerlere çıkmaktadır. Yaşlı nüfusta ise Ağrı’da da dünya genelinde olduğu gibi kadın nüfusta ortalama insan ömrünün daha uzun olmasından dolayı cinsiyet oranının düşük çıktığı görülmektedir.

3.3.3. Ortanca (Medyan) Yaşın Değişimi

Bir yerde nüfusun yarısının altında diğer yarısının ise üstünde yer aldığı yaş, ortanca (medyan) yaş olarak kabul edilmektedir. Toplam doğurganlık hızının yüksek olduğu toplumlarda medyan yaş düşük, bu hızın düşük olduğu ve yaşlı nüfus oranının fazla olduğu yerlerde ise medyan yaş büyüktür (Tümetekin ve Özgüç, 2011). Son yıllarda Ağrı’da kaba doğum ve toplam doğurganlık hızının azalması ve ortalama insan ömrünün uzaması ile birlikte ortanca (medyan) yaş yükselmektedir. Nitekim 2007’de erkeklerde 18,9 ve kadınlarda 18,8 olan medyan yaş 2022’ye gelindiğinde erkeklerde 23’e ve kadınlarda 22,6’ya çıkmıştır. İl toplam nüfusunda da 2007-2022 döneminde ortanca yaş 18,8’den 22,8’e yükselmiştir (Tablo 8). Yukarıda sayılan etkenlerden dolayı Ağrı’da önümüzdeki yıllarda da ortanca yaş artacak ve il nüfusu daha hızlı bir şekilde yaşlanacaktır.

Tablo 8. Ağrı’da Yıllara Göre Ortanca Yaşın Değişimi

	Erkek	Kadın	Toplam
2007	18,9	18,8	18,8
2008	19	18,7	18,8
2009	19,1	18,7	18,9
2010	19	18,9	19
2011	19,8	19,2	19,5
2012	19,7	19,3	19,5
2013	19,9	19,5	19,7
2014	20,3	19,8	20
2015	20,5	20,1	20,3
2016	20,7	20,3	20,5
2017	21,1	20,7	20,9
2018	21,6	21,1	21,4
2019	22	21,6	21,8
2020	22,4	22	22,3
2021	23	22,6	22,8

Kaynak: TÜİK verileri.

3.3.4. Doğuşta Beklenen Yaşam Süresinin Değişimi

Ağrı’da son yıllarda doğuşta beklenen yaşam süresi hem erkeklerde hem de kadınlarda yükselmektedir. 2013’te erkeklerde 73,8 olan doğuşta beklenen yaşam süresi 2020’de 74,1’e çıkmıştır. Aynı süreçte kadınlarda 77,6’dan 79,6’ya çıkan doğuşta beklenen yaşam süresi toplam nüfusta da 75,7’den 76,8’e yükselmiştir (Tablo 9). İlde beslenme, barınma olanakları ile temizlik ve hijyen koşullarının iyileşmesi, sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması ve bu hizmetlerde niteliğin artması gibi faktörler, doğuşta beklenen yaşam süresinin uzamasına neden olmuştur denebilir.

Tablo 9. Ağrı’da Doğuşta Beklenen Yaşam Süresinin Değişimi

	Erkek	Kadın	Toplam
2013	73,8	77,6	75,7
2014	73,7	77,5	75,6
2017	74,2	79,3	76,8
2020	74,1	79,6	76,8

Kaynak: TÜİK verileri.

3.3.4. Nüfusun Geniş Aralıklı Yaş Yapısı ve Bağımlılık Oranının Değişimi

Nüfusun geniş aralıklı yaş yapısı, bağımlılık oranını da etkileyen önemli bir niteliktir. Çünkü teorik olarak 0-14 yaş aralığındaki çocuk nüfus ile 65+ yaş grubundaki yaşlı nüfusun pasif, 15-64 yaş aralığındaki nüfusun ise aktif olduğu kabul edilir. Fakat hemen hemen her yerde aktif nüfus içinde olup çeşitli nedenlerden çalışmayan önemli bir nüfus olduğu halde çocuk ve yaşlı nüfus içinde olup herhangi bir ekonomik faaliyette çalışanlar da bulunmaktadır (Doğanay, 2014).

Ağrı'da 21. yüzyılda nüfusun geniş aralıklı yapısı önemli ölçüde değişmiştir. 2000 yılında ilde çocuk nüfus oranı %46,1 iken bu değer 2007'de %41,4'e ve 2022'de %33'e inmiştir. Aynı süreçte çalışma çağındaki nüfus %51,2'den %61,6'ya ve yaşlı nüfus ise %2,7'den %5,4'e çıkmıştır (Tablo 10). Şüphesiz bu durumun nedeni son 22 yılda ilde toplam doğurganlık hızı ile kaba doğum hızının azalması ve ortalama insan ömrünün ise uzamasıdır.

Tablo 10. Nüfusun Geniş Aralıklı Yapısı ve Bağımlılık Oranının Değişimi

Yaş Grubu	2000	2007	2022	Bağımlılık	2000	2007	2022
0-14 %'si	46,1	41,4	33	Toplam Bağımlılık Oranı(%)	95,4	81,5	62,3
15-64 %'si	51,2	55,1	61,6	Genç Bağımlılık Oranı (%)	90,1	75,1	53,5
65+ %'si	2,7	3,5	5,4	Yaşlı Bağımlılık Oranı (%)	5,3	6,4	8,8

Kaynak: DİE 2003 ve TÜİK verileri.

Çocuk ve yaşlı nüfusun toplanıp 100 ile çarpılması ve çalışma çağındaki nüfusa bölünmesi ile toplam bağımlılık oranı, çocuk nüfusun 100 ile çarpılıp çalışma çağındaki nüfusa bölünmesi ile genç bağımlılık oranı, yaşlı nüfusun 100 ile çarpılıp çalışma çağındaki nüfusa bölünmesi ile yaşlı bağımlılık oranı hesaplanmaktadır (Tandoğan, 1998; Doğanay, 2014; Tümertekin ve Özgüç, 2011).

Ağrı'da son 22 yılda nüfusun geniş aralıklı yaş yapısının değişmesine bağlı olarak bağımlılık oranı da değişmiştir. 2000 yılında ilde toplam bağımlılık oranı %95,4 iken sonraki süreçte bu değer azalarak 2007'de %81,5'e ve 2022'de %62,3'e inmiştir. Yani 22 yılda toplam bağımlılık oranı %33,1 azalmıştır (Tablo 10). Şüphesiz bu durumun temel nedeni çocuk nüfus oranının 22 yılda hızla azalmasıdır. Çünkü aynı süreçte yaşlı nüfusun payı artmış olup bu da toplam bağımlılık oranını arttıran bir etmendir.

2000 yılında Ağrı'da genç bağımlılık oranı %90,1 iken 2022'de bu değer %53,5'e inmiştir. Bu süreçte çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki payının yaklaşık %46'dan %33'e inmesi bu durumun temel nedenidir. 22 yılda Ağrı'da yaşlı bağımlılık oranı ise %5,3'ten %8,8'e yükselmiştir (Tablo 10). İlde 22 yılda yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının %2,7'den %5,4'e çıkması doğal olarak yaşlı bağımlılık oranını arttırmıştır.

Her 100 çocuğa karşılık 60+ yaş grubunda bulunan kişi sayısına nüfusun yaşlanma endeksi denmektedir (Tufan, 2014). 2000-2022 döneminde Ağrı'da nüfusun yaşlanma endeksi %9,3'ten %23,9'a çıkmıştır (Tablo 11). Bu durum toplam doğurganlık hızının azalması, medyan yaşın yükselmesi, ortalama insan ömrünün uzaması, çocuk nüfus oranının azalması ve yaşlı nüfus oranının artması gibi çok sayıda etkenden kaynaklanmıştır. Ağrı'da önümüzdeki yıllarda nüfusun yaşlanma endeksi daha da yükselecektir.

Tablo 11. Ağrı'da Nüfusun Yaşlanma Endeksi ve Potansiyel Destek Oranının Değişimi

Yıl	0-14 yaş nüfus	15-64 yaş arası nüfus	60+ yaş nüfus	65+ yaş nüfus	Yaşlanma Endeksi (%)	Potansiyel destek Oranı
2000	243801	270682	22597	14261	9,3	19
2007	219643	292429	27786	18807	12,7	15,6
2022	168409	314555	40240	27662	23,9	11,4

Kaynak: DİE 2003 ve TÜİK verileri/Hesaplama:Yılmaz.

65+ yaş grubunda olan her bir kişiye karşılık çalışma çağındaki insan sayısını ifade eden potansiyel destek oranı da önemli bir veridir (Tufan, 2014). Ağrı'da son yıllarda nüfusun yaşlanmasına bağlı olarak potansiyel destek oranı azalmıştır. 2000 yılında ilde 19 olan potansiyel destek oranı günümüzde 11,4'e inmiştir (Tablo 11). İlde 65+ yaş nüfusun toplam nüfus içindeki payı arttıkça potansiyel destek oranı daha da azalacaktır. Bu durum da sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğini daha da zorlaştıracaktır.

4. Sonuç ve Öneriler

Ağrı ilinin demografik yapısında son 22 yılda meydana gelen değişimin veriler ışığında incelendiği bu çalışmada bazı önemli sonuçlara varılmıştır. İlde toplam doğurganlık hızı ve ham doğum oranı son yıllarda giderek azalmakta ve bu nedenle çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki payı azalmaktadır. Buna karşın çalışma çağı ve yaşlı nüfusun payı ise artmaktadır. Son yıllardaki eğilime bakıldığında önümüzdeki süreçte ilde toplam doğurganlık hızının ve ham doğum oranının azalmaya devam edeceğini ve buna bağlı olarak nüfusun yaş kompozisyonunun değişmeye devam edeceğini söyleyebiliriz. Çünkü son dönemde ilde kentleşme ve nüfusun eğitim seviyesi yükselmiş ve bu etkenler de toplam doğurganlık hızını etkilemiştir. Ağrı’da demografik yapının değişmesinin olumlu ve olumsuz sonuçları olacaktır. İlde çocuk nüfusun azalması toplam ve genç bağımlılık oranını azaltan, yani çalışan nüfus üzerindeki yükü azaltan bir etkidir. Yaşlı nüfus oranının artması ise yaşlı bağımlılık oranının arttıran ve dolayısıyla çalışan nüfus üzerindeki yükü de arttıran bir etmendir.

Ağrı’da nüfusun yaş gruplarına dağılımının değişmesi doğal olarak yaşlanma endeksi ve potansiyel destek oranını da etkilemektedir. Son yıllarda ilde yaşlanma endeksi hızla yükselirken potansiyel destek oranı ise giderek azalmaktadır. Gelecekte Ağrı’da yaşlanma endeksi daha da yükselecek ve potansiyel destek oranı ise azalacaktır. Çünkü demografik yapıdaki değişim, uzunca bir süre son yıllardaki eğilime uygun olarak değişmeye devam edecektir.

İlde son yıllarda demografik yapı değişmekle birlikte halen çocuk ve genç nüfus oranı Türkiye ortalamasının oldukça üzerindedir (Uğurlu ve Genç, 2018). Kanımızca bu nüfusun iyi bir şekilde eğitilmesi özellikle de mesleki eğitim alması ve sonrasında bu nüfusa istihdam olanağı sağlanması, il ve ülke ekonomisi için son derece önemli bir husustur.

Türkiye’nin doğusunda yüksek bir sahada yer alan Ağrı ili öteden beri göç vermektedir. Nitekim 2000-2022 arasında il nüfusunda yıllara göre artış azalışlar yaşanmış olmakla birlikte bu süreçte nüfus 18.118 azalmıştır. Ağrı’da itici faktörlerin fazla olması il dışına göçü arttırmaktadır. Nitekim 2007-2020 arasında ilde net göç hızı zaman zaman %40’lara kadar inmiştir. Kırsal nüfusun göçle ildeki Ağrı, Doğubayazıt, Patnos ve Diyadin gibi şehirlere ve ülkemizin batı kesiminde yer alan şehirlere gitmesi önemli sonuçlar doğuracaktır. Çünkü kırsal nüfusun azalması bitkisel ve hayvansal üretimi olumsuz etkileyen ve bu nedenle belirtilen ürünlerin arzını azaltan ve fiyatını yükselten bir etkidir (Yılmaz, 2015). İlde kırsal nüfusta göçü azaltmak için ziraat ve hayvancılığın yanı sıra alternatif geçim kaynakları olan arıcılık, mandıracılık, tatlısu ve kültür balıkçılığı ile kırsal turizm gibi alternatif geçim kaynaklarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Son yıllarda Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’nin açılması ise en azından genç nüfusta il dışına eğitim amaçlı göçleri azaltmış ve ilde hizmet sektöründe belli bir istihdam oluşturmuştur (Ayaz ve Fındık, 2018). Bunun yanı sıra tekstil alanında hazır giyim atölyeleri açılmış ve bu da özellikle genç kadınlar için bir istihdam kapısı olmuştur. İldeki kırsal ve kentsel yerleşmelerden il dışına verilen göçü azaltmak için benzer uygulamaların daha da artırılması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Ayaz, C. İlker, Fındık, B. (2018). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’nin ilin kentleşmesi üzerine etkileri, s.321-329, editör: Karabulut, K., *Ağrı ilinin sosyoekonomik profili*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 19, Salman Basım Yayım Ambalaj San. Tic. Ltd. Şti., Ankara.
- De Blij, H. (2019). *Coğrafya neden önemlidir hiç olmadığı kadar*, (Çevirenler: Fatma Yavaş, Baki Kaya), Hece Yayınları, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı, (2003). *2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı Ağrı: Sosyal Ve Ekonomik Nitelikler*, DİE Yayınları, Yayın No: 2562, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı, (2008). *Türkiye’de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000)*. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Pegem-Akademik Yayınları, Ankara.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, (2018). *2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*, ISBN 978-975-491-493-1. https://fs.hacettepe.edu.tr/hips/dosyalar/yayinlar/2019_tnsa_anarapor_compressed.pdf.
- Karabulut, K. ve Yalçınkaya, Ö. (2018), Ağrı ili göç analizi, s.33-42, editör: Karabulut, K., *Ağrı ilinin Sosyoekonomik Profili*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 19, Salman Basım Yayım Ambalaj San. Tic. Ltd. Şti., Ankara.
- Karaca, S. (2020). Cumhuriyet Döneminde (1927-2019) Ağrı İlinde Yaşanan İç Göçler, *Journal of History School*, 49, 3908-3958

- Kaya, F. (2016a). Ağrı İli Nüfusunun 1928-2015 Dönemi Okur-Yazarlık Durum Analizi, *The Journal of Academic Social Sciences Studies (JASS)*, 52, 29-47.
- Kaya, F. (2016b). *Ağrı ilinin eğitim coğrafyası*, Ağrı İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, No:14, Doğu Ofset Matbaacılık, Kayseri.
- Kaya, F. (2018). Ağrı İlinin Kır-Kent Nüfus Yapısı (1927-2016), s.236-248, editör: Belli, O., Kaya, F., Özgül, İ., ve Belli, E., *IV, Uluslar arası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildirileri Tam Metin Kitabı*, içinde, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 21, Zafer Ofset, Erzurum.
- Keleş, R. (2012). *Kentleşme Politikası*, 12. Basım, İmge Yayınları, Ankara.
- Özdoğan, İ. (2019). Cumhuriyet Döneminde Ağrı İlinin Nüfus Seyri, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 177-206.
- Tandoğan, A. (1998). *Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu*. Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon.
- Tufan, İ. (2014). *Türkiye'de Yaşlılığın Yapısal Değişimi*. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tunç, B. ve Özçelik, F. (2017). Cumhuriyet Döneminde Ağrı Nüfusundaki Gelişmeler (1927-1980), *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 2132-2149.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2011). *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Yayınları, İstanbul.
- Türkiye İstatistik Kurumu. 2007-2022 adrese dayalı nüfus kayıt sistemi verileri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr> (Son erişim: 15.11.2023)
- Uğurlu, S. ve Genç M. (2018). Ağrı ilinin nüfus ve demografik yapısının incelenmesi, s. 299-312, editör: Karabulut, K., *Ağrı ilinin Sosyoekonomik Profili*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayını, No: 19, Salman Basım Yayım Ambalaj San. Tic. Ltd. Şti., Ankara.
- Yılmaz, M. (2015). Türkiye'de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı (1980-2012). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 33, 161-188.
- Yılmaz, M. (2016). *Türkiye'nin Değişen Nüfus Yapısı*, Çantay Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, M. (2020). 20 Nisan 2020 Tarihi İtibariyle Covid-19 Virüsünün Dünyadaki Coğrafi (Kıtalara Ve Ülkelere Göre) Dağılımı, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 17-44.
- Yılmaz, M. (2021). *Türkiye Nüfus Coğrafyası*, Nobel Akademi Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, M. (2022). TRA2 Düzey-2 Bölgesinde (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) 2007-2019 Yılları Arasında Nüfusun Gelişimi Ve Demografik Yapının Değişimi, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 9(32), 106-144.
- Yılmaz, M. (2023). *Türkiye'deki İBBS Düzey-1 Bölgelerinin Nüfus Coğrafyası*, Türk İdari Araştırmalar Vakfı Yayınları, Ankara.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☒ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
